

СЮРРЕАЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НОВЕЛИ В. ДАНИЛЕНКА «СОН ІЗ ДЗЬОБА СТРИЖА»

Омельчук Ю.О.

У статті досліджуються особливості сюрреалістичного письма В.Даниленка, зокрема простежується символіка сновидних картин та оригінальність поєднання полярно протилежних мотивів у новелі «Сон із дзьоба стрижа».

Ключові слова: сюрреалізм, танатологічний мотив, вітаїстичний мотив, образ-символ, оніричний простір.

Ключевые слова: сюрреализм, танатологический мотив, виталистический мотив, образ-символ, онирическое пространство.

Keywords: Surrealism, thanatological motif, vitalist motif, image-symbol, oneiric space.

Омельчук Ю.О. Сюрреалістичні особливості новели В.Даниленка «Сон із дзьоба стрижа» // Філологічні трактати: Науковий журнал. – 2013. – Том 5. № 1. – С. 50-54.

Сфери несвідомого, підсвідомого, надсвідомого через їх нерозгаданість та неможливість їхнього пояснення завжди були і залишаються предметом зацікавленості людства. Нині актуальним є дослідження специфіки сюрреалістичних творів, зокрема особливостей зображення надреального, містичних мотивів, елементів фантастики, жахів. Митці-сюрреалісти у своїх творах звертаються саме до несвідомого – снів, галюцинацій, марень, інтуїції для того, щоб проникнути по той бік свідомості, осягнути нескінченне й вічне.

Сюрреалізм – це авангардистська течія, що виникла у 20-х роках ХХ ст. у літературі, потім поширилася на малярство, кінематографію, театр, скульптуру та інші види мистецтва. Представники сюрреалізму наголошували на важливості у творчій діяльності підсвідомого та несвідомого, реалізуючи ці начала через прийоми автоматичного письма, яке стало визначальним у творчій спадщині сюрреалістів, через правила випадковості, сновидіння тощо [1, с. 452].

Дослідженням сюрреалізму в українському літературознавстві займалися Т. Антонюк, А. Біла, С. Водолазька, В. Державин, О. Ковальова, С. Ожарівська, І. Павелко та ін. Найвиразніше риси цього стилю розкриті у творчому доробку поетів української діаспори – Е. Андіївської, Б. Бойчука, Б. Рубчака, Ю. Тарнавського та інших членів Нью-Йоркської групи. Сюрреалістичні елементи зустрічаємо у таких сучасних митців, як І. Андрусак, К. Борисенко, Таня Малярчук, В. Старун, О. Хоменко та ін.

Сюрреалістичну поетику спостерігаємо й у збірці сучасного українського митця-прозаїка В. Даниленка «Сон із дзьоба стрижа», в якій ірреальне підсвідоме існує поруч із реальним свідомим, а сни навчають гідно сприймати і життя, і любов, і смерть. Поетика прози В. Даниленка ще малодосліджена, лише

окремі аспекти його творчості описані у нечисленних статтях. Так, О. Федосій дослідила ідейно-тематичні, сюжетно-композиційні, образні, стильові чинники формування жанрової структури малої прози письменника. І.Бабич на матеріалі оповідань В. Даниленка «Два пєсики», «Смак персика», «Дивертисмент Цепколенко» розглядала природу комічного в творчості письменника, втечу від екзистенційної порожнечі та пошуки внутрішньої гармонії сучасної людини. О.Юрчук інтерпретувала творчість В.Даниленка в контексті житомирської прозової школи. Н.Козачук показала, як розкривається образ Валерія Шевчука у прозових творах В. Даниленка «Слизова кісточка», «Дзеньки-брєньки», «Усипальня для тарганів», «Кохання в стилі бароко». Тому, на нашу думку, наразі назріла потреба всебічного вивчення прозової творчості В.Даниленка, зокрема встановлення своєрідності сюрреалістичної техніки письменника та визначення специфіки функціонування сюрреалістичних прийомів у ній.

Мета нашої статті – дослідити сюрреалістичні особливості новели «Сон із дзьоба стрижа» В.Даниленка.

Збірка «Сон із дзьоба стрижа» В.Даниленка відкривається новелою з однойменною назвою, в якій авторська оповідь зосереджена на глибинах людської душі, на підсвідомому та несвідомому, на сні та реальності.

Сам автор так пояснював поєднання реального й вигаданого у творі: «У новелі «Сон із дзьоба стрижа» є історія, де описано, як чоловік із жінкою доглядають стриженя. Там точно передано фізіологію і поведінку пташеняти. Одного разу під своїм будинком я знайшов стриженя й доглядав його, доки воно не полетіло. Перед тим, як написати новий твір, я вибираю будинок, у який поселяю свого героя, вивчаю особливості його розташування і лише тоді починаю писати» [2].

Ця новела підтверджує той факт, що В.Даниленко – «здебільшого «нічний» письменник, який зазирає в темні глибини життя і знаходить потаємні пружини, що рухають світом. У нього добре розвинуте почуття ілюзорності земного життя, таємничих і містичних сил. Місто Даниленка – вмістилище солодкого гріха. У ньому панує ніч, темна, як безодня Всесвіту» [3].

Містичність твору вбачається одразу в перших його рядках: *«Крізь тонкі гардини цідилося місячне сяйво. Воно заливало зіщулену жінку, яка обхопила руками коліна й дивилася на огарок свічки, що вихоплював із п'їтьми портрет дівчини, перетягнутий чорним шовком.*

– Вже ніч, – сказав чоловік.

Над лісом висів м'ясистий червоний місяць, сонце коханців і горлорізів...» [4, с. 17].

На фоні такої лиховісної кольористики (чорний шовк, червоний місяць) автор новели розповідає про цілком загадкову смерть вісімнадцятирічної Лєсі, яку *«знайшли зарізаною в Голосіївському парку»* [4, с. 18]. Символічні значення червоного кольору багатобразні і суперечливі. З одного боку, червоне символізує радість, красу, любов і повноту життя, а з іншої – ворожнечу, помсту, війну [5]. У новелі В. Даниленка червоний колір перш за все асоціюється з кров'ю. Архетипний образ червоного місяця виступає кривавим символом неспокою, ворожості, якоїсь руйнівної сили, важких випробувань долі. Крім

того, загрозлива таємничість червоного місяця підсилена автором за допомогою епітета **чорний**, що, як правило, символізує нещастя, горе, траур, загибель. Саме таким чином проявляється вплив сюрреалістичного письма на читача, що змушує його переживати, перебувати у страшному передчутті, очікуванні якоїсь біди.

Головну увагу в теорії сюрреалізму приділено психічним процесам, сну, галюцинації, божевілля [6, с. 10]. Психоаналітик З.Фройд стверджував, що «тлумачення сновидінь є царською дорогою до пізнання несвідомого в духовному житті» [7, с. 531]. На думку О.Бідюк, «заслуга З.Фрейда у дослідженні сновидінь має однаково величезне значення: він звернув увагу на те, що мова сновидінь є символічною, має численні підтексти, подвійне семантичне навантаження, а, отже, значущим постає кожен мікрообраз [8, с. 4]. Експериментуючи з галюциногенами, сюрреалісти спостерегли, що «розум, доходячи до межі підсвідомого, перестає розпізнавати, де він перебуває. Оскільки в ньому народжувалися образи, які починали втілюватися у плоть і кров, образи ці ставали матерією життя» [9, с. 393]. Подібне спостерігаємо на початку новели, де письменник зображує складний психічний стан пригнічених горем батьків. Втрата єдиної доньки так сильно вплинула на них, зокрема на їхню підсвідомість, що зробила їх тепер емоційно виснаженими і занадто вразливими. Так, важко переживаючи *«першу ніч без неї [Лесі. – Ю.О.]»* у напруженій тиші, родина з жахом почула, як рипить підлога: *«Він прислухався, але нічого не почув. Та за якусь мить у кімнаті напроти зарипів паркет, наче хтось ходив і зачіпав доньчині речі. А потім у серванті дзенькнула кришталева чарка. Відчувалася чиясь присутність, наче тут був хтось третій. Вони сторожко вслухались у нічні звуки: легке шарудіння, порипування дверей і паркету...»* [4, с. 18]. Авторіві вдається у найтонших деталях передати переживання, душевні муки, сердечний біль і, найголовніше, страх доведених до відчаю батьків. Таким чином, В. Даниленко тримає читача у постійній напрузі, змушуючи його переживати подібні тривожні почуття разом з персонажами твору.

Письменник-сюрреаліст майстерно змальовує містичну ніч: *«Їм здалося, що хтось шкрябається у вікно й ходить у домі. А потім серед ночі задзвонив телефон, але табло не визначило номера. Чоловік простягнув руку до телефонного апарата, трубка мовчала, тільки десь далеко щось клацало чи то схлипувало... А згодом у домі настала тиша, наче його хтось покинув, і тоді пішов дощ. Гриміло, блискало...»* [4, с. 18-19]. Нерви психологічно змучених, фізично виснажених і врешті-решт охоплених жахом батьків фіксують навіть найменші здавалось би незначні дрібниці. Для них самих ця ніч стає містичною як наслідок невимовних батьківських страждань і надмірних переживань.

У сюрреалістичному творі переплітаються два протилежні мотиви. В. Даниленко організовує свій твір таким чином, що трагічний танатологічний мотив переплітається з оптимістичним життєствердним, вітаїстичним мотивом. Моторошні картини ночі та літньої грози перериваються уже не таким тривожним змалюванням знахідки батьків покійної Лесі – беззахисного пташеняти, що випало з гнізда. З його появою в їхньому житті з'явилася

маленька розрада, яка відволікала чоловіка та дружину від важких думок, викликаних смертю їхньої доньки. Цей птах «мав **чипкі** кігтики і любив **чіплятися** жінці за халата і видряпувався по ній. Іноді стриж висів на грудях, як жива брошка, або залазив жінці у волосся, ховався під рудою гривною і там мовчки сидів або тищав» [4, с. 20]. Так, попри зневіру Лесиної матері, маленьке стриження ніби чіплялося за життя. Цей стриж стає для читача символом боротьби за життя, символом нового життя, символом надії. Через підтекст новели прочитується, що батьки, яким не вдалося вберегти власну дитину від смерті, ніби спокутують свою провину, рятуючи та виходжуючи незграбне стриження, зберігаючи йому життя. Дорослим просто необхідно про когось турбуватись, що дасть змогу відволіктися від драматичних подій і душевних переживань.

Показовим є епізод, що саме «перед доньчиними сороковинами стриж похнюпився, перестав їсти і сидів невеселий» [4, с. 23], а після поминального обіду під час прогулянки взагалі **зник у сутінках**. Невипадковим тут є образ сутінків, що є символом кінця життя, кінця одного циклу і початку нового. Недарма, зморена відчаєм мати Лесі прошепотіла: «*Це душа Лесі жила з нами сорок днів, а тоді відлетіла...*» [4, с. 26].

В. Даниленко настільки майстерно описує драму однієї родини, що читач не одразу здатен відмежувати реальність від оніричної візії персонажа новели: «*Під ранок чоловік побачив у вікні стрижа. Його голова займала весь віконний квадрат. Стриж дивився на чоловіка, чіплявся кігтями за підвіконня і ліз у ліжку. Чоловік хотів щось сказати, але дзьоб стрижа вперся йому в горлянку. Стриж залазив у нього, наче в гору біля ставка у далекому дитинстві. Чоловік відчув, як його розпирає від стрижа і він задихається, що стриж поселився в ньому, наче в норі. Йому вже не було чим дихати...*» [4, с. 26].

Сон – це символ тимчасового забуття; відпочинку; наймилішого; оберегу. Давні греки персоніфікували сон в образі бога (Гіпнос), сина Ночі та Мороку, брата бога смерті Танатоса. На відміну від нещадної смерті, сон символізує тільки тимчасове забуття. Починаючи з тих давніх часів, люди прагнули надавати символічне значення своїм сновидінням. Звідси велика кількість сонників, що трактують ледве не кожний предмет, що бачили під час сну [10]. Сюрреалістична новела В.Даниленка «Сон із дзьоба стрижа» передає оніричний простір, тому-то в ній сновидіння набуває символічного значення. Твір є чудовим зразком оніричної літератури, «сенса якої виражається завдяки мотиву сновидіння» [1, с. 153]. Сни є певною межею між реальним та уявним, свідомим та підсвідомим. «Світ сновидінь – це те нечисленне, що збереглося від початкового природного стану людини, що дозволило їй бути всезнаючою і безпосередньо бачити Бога», – зазначав психоаналітик А. Менегетті [11, с. 19]. За його словами, сновидіння дає чітку і повну картину з точністю семантичного поля та лінгвістичного анамнезу одночасно [11, с. 17].

На думку Т.Лазаренко, сновидіння у художньому творі є своєрідною знаковою інформацією, яку автор посилає читачеві. За допомогою символів, архетипів, образів, своєрідних сюжетних ліній автор створює певний оніричний простір, у якому перебувають його персонажі [12, с. 57]. Дійсно, мова сну є

символічною, адже сновидіння є індивідуальною формою вираження думок, переживань, почуттів особистості через своєрідні образи художнього твору.

Так, письменник змушує читача вірити у те, що загибель Лесі – то лише сон: «*дочка, її смерть і цей стриж*» [4, с. 26]. Проте традиційний сюжет набуває містичного звучання завдяки несподіваній розв'язці: різкий нічний дзвінок телефону, байдужий чужий голос і звістка про вбивство доньки. У творі «пронизливо звучить мотив трагічного завершення життя, про що людина знає наперед, і трагізм полягає в очікуванні невідворотного, про що сповіщають знаки – через сон, через підсвідоме передчуття. Автор вдається до змикання часу, до оберненої перспективи, поєднує реально-побутове з умовно-образним, символічним, трансцендентним, виводить фантасмагоричні картини, які розгортаються через сновидіння (...)» [13, с. 6].

Символічною є і назва новели «Сон із дзьоба стрижа». На нашу думку, В. Даниленко навмисне обирає саме образ стрижа, адже, за своєю сутністю це волелюбний птах, який живе осторонь від людей і не піддається прирученню. Автор ніби відразу натякає читачеві, що, як би добре не було пташеняті в родині, з людьми воно все одно ніколи не залишиться. А після його зникнення згорьовані батьки залишаться без тимчасової розради і будь-якої надії на щасливе майбутнє. У творі спостерігається трансформація символіки образу-символу стрижа, що вже не підсилює вітаїстичний мотив, а, як і примарний сон батька, пророкує смерть дівчини. Таким чином, образ стрижа набуває амбівалентного значення. О.Федосій вважає, що «провідну функцію у жанрово-змістовій організації оповідання виконує образ стрижа, який надає алегоричної семантики зображуваному, активізує роль містичного начала. Письменник прагне розкрити трагізм і фатальність долі людини, вказати на значення ірраціональних (містичних) чинників у житті. Цій меті підпорядкована й сюжетно-композиційна організація твору, в якій важливу роль відіграє обернена перспектива, відкритий фінал та елементи сну [14, с. 14]. Крім того, укладачі «Етимологічного словника української мови» подають таке тлумачення назви цього птаха: стриж – це «якийсь нічний птах» [15, с. 441]. Тому саме цей птах з'являється батькові уві сні. Виникають асоціації із сюрреалістичною картиною іспанського художника Сальвадора Далі «Сон, викликаний польотом бджоли навкруги граната за секунду до пробудження». За коментарем самого автора, «метою цього полотна було вперше зобразити відкритий З. Фройдом тип довгого зв'язного сну, викликаного миттєвою дією, від якої і відбувається пробудження. Подібно до того, як падіння голки на шию людини, яка спить, одночасно викликає її пробудження і довгий сон, що закінчується гільйотиною, дзижчання бджоли викликає тут укусу жалом, який розбудить Галу. Вся життєдайна біологія виникає із гранату, що луснув. Слон Берніні на задньому плані несе в собі обеліск і атрибути батька» [16, с. 17]. Подібним способом у новелі В.Даниленка змальовано стрижа, чий «*дзьоб вперся йому [батькові. – Ю.О.] в горлянку: «І тоді [батько.– Ю.О.] побачив у своєму горлі спальню, ліжко, в якому спав із дружиною, і вгодованого стрижа, що вчепився гострими пазурами в бильце і скльовував серце жінки, а потім і його серце*» [4, с. 26]. Український письменник настільки вправно стирає грані між свідомим та

підсвідомим, що навіть персонаж його новели не здатен визначити, де є сон, а де настає реальність. Хоча «чоловік усвідомлював, що спить, що все це відбувається уві сні» [4, с. 26], він все одно безуспішно намагався відігнати від себе птаха.

Отже, стильова манера та мотиви творчості В. Даниленка демонструють витонченість митця – майстра психологічної деталі, який, торкаючись підсвідомого та несвідомого, вміло зображує світ через примарні пророчі сни, зокрема марево химерного птаха у новелі «Сон із дзьоба стрижа». Перспективи подальшого дослідження вбачаємо у визначенні домінантних рис сюрреалістичної поетики прози В. Даниленка.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Літературознавча енциклопедія: У двох т. Т. 2 / Авт.-уклад. Ю.І. Ковалів. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 624 с.
2. Кононенко Є. Володимир Даниленко і література з пробірки (Розмова з «єдиним чоловіком» сучасної української літератури) [Електронний ресурс] / Євгенія Кононенко. – 2006. – Режим доступу: <http://www.polinfo.poltava.ua/index.php?nomer=95>.
3. Володимир Даниленко: рівень національної літератури визначають аристократичні проекти [Електронний ресурс] // Спецкор. – 2008. – Режим доступу: http://spetskor.dp.ua/art_767.php.
4. Даниленко В.Г. Сон із дзьоба стрижа: Оповідання / В.Г. Даниленко. – Львів: ЛА «Піраміда», 2006. – 384 с.
5. Символіка кольорів [Електронний ресурс] / Персонал Плюс. – 2010. – № 29. – Режим доступу: <http://www.personal-plus.net/383/6902.html>.
6. Біла А. Сюрреалізм: Наукове видання / А.Біла. – К.: Темпора, 2010. – 208 с.
7. Фрейд З. Толкование сновидений / З. Фрейд. – Минск: Попурри, 2003. – 574 с.
8. Бідюк О.В. Символіка сновидінь у структурі художнього тексту: психоаналітичний аспект / О.Бідюк // Олена Бідюк // Актуальні проблеми сучасної філології. Літературознавство: [зб. наук. праць / Редкол.: Я. О. Поліщук та ін.]. – Рівне: РДГУ, 2007. – Вип. XVII. – С. 4-11.
9. Поэзия французского сюрреализма / Сост., предисл. и коммент. М.Яснова. СПб: Амфора, 2003. – 502 с.
10. Сон [Електронний ресурс] / Словник символів культури України / За заг. ред. В.П. Коцура, О.І. Потапенка, М.К. Дмитренка. – К.: Міленіум, 2002. – 260 с. – Режим доступу: <http://do.gendocs.ru/docs/index-21050.html?page=22>.
11. Менегетти А. Образ и бессознательное: [учебное пособие по интерпретации образов и сновидений] / Антонио Менегетти, пер. с итальянского. – М.: ННБВ «Онтопсихология», 2000. – 448 с.
12. Лазаренко Т. Оніричні елементи в новелістиці сучасних індіанських письменниць США / Т.Лазаренко // Вісник Київського національного

- університету імені Тараса Шевченка. – Київ, 2010. – С. 56-58. – (Іноземна філологія; Вип. 43).
13. Білоус П. Між першою та останньою чашкою кави / Петро Білоус // Даниленко В.Г. Сон із дзьоба стрижа: Оповідання. – Львів: ЛА «Піраміда», 2006. – С. 4-16.
  14. Федосій О.О. Жанрові моделі сучасної української малої прози (Людмила Тарнашинська, Галина Тарасюк, Володимир Даниленко, Олександр Жовна): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук: спец. 10.01.01 – українська література / О.О. Федосій. – К., 2011. – 24 с.
  15. Етимологічний словник української мови: У 7 т. / Редкол. О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1983.
Т. 5: Р – Т / Уклад.: Р. В. Болдирєв та ін. – 2006. – 704 с.
  16. Рогожин А.И. Сальвадор Дали: миф и реальность / А.И. Рогожин. – М.: «Республика», 1992. – 224 с.